

Celal Nuri İleri'nin Siyer Yazıcılığına Bakışı

The View of Celal Nuri İleri on the Siyar Writing

Mahmut Dilbaz

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Ankara, Türkiye
Assistant Professor, Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology, Islamic History and Arts, Ankara, Turkey
mahmut.dilbaz@asbu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-8167-2359>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/1468778

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 15.04.2024
Accepted / Kabul Tarihi: 25.06.2024
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

Cite as / Atf: Dilbaz, Mahmut. "Celal Nuri İleri'nin Siyer Yazıcılığına Bakışı". *İstem* 43 (2024), 149-168. <https://doi.org/10.31591/1468778>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."*

Ethical Statement / Etik Beyan: *This article is revised and produced from the oral presentation given at the 'Symposium on All Aspects of Abidin Pasha' (May 4, 2023, Ankara) and the full text of which has not been published. / Bu makale, 'Bütün Yönleriyle Abidin Paşa Sempozyumu'nda (4 Mayıs 2023, Ankara) sözlü sunulan ve tam metni yayımlanmayan tebliğin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.*

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

Celal Nuri İleri'nin Siyer Yazıcılığına Bakışı

Öz

İslâmiyet'in ilk asırlarından itibaren Hz. Peygamber'in hayatını, beşerî ve nebevî yönünü, fiziki ve ahlâkî özelliklerini ele alan siyer, megâzî, delâil, hasâis, şemâil, mevlid, hilye gibi birçok telif türü ortaya çıkmış, asırlar boyu her biriyle ilgili onlarca eser yazılmıştır. Siyer yazıcılığındaki bu çeşitlilik ve renklilik modern dönemle birlikte giderek yerini daralmaya ve tekipleşmeye bıraktı. İslâm coğrafyasında ortaya çıkan modernleşme-batılılaşma teşebbüsleri tarih/siyer yazıcılığı alanında da ciddi kırılmalara sebebiyet verdi. Modernleşmeye engel teşkil edecek tarih/siyer anlayışları eleştirilip terk edilmeye, modernleşme ile uyumlu yeni bir din ve peygamber algısı yerleştirilmeye çalışıldı. Bu şartlar altında ortaya çıkan yeni siyer yazıcılığının temsilcilerinden biri de Celal Nuri Bey'dir (1882-1938). Celal Nuri ilk eğitimini babasının mutasarrıflık vazifesinden dolayı Gelibolu, Sakız ve Canik'te tamamladı. Galatasaray Sultanisi'ni ve Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Bir müddet avukatlık yapsa da gazetecilik mesleğini seçti, mebus oldu. Siyaset, hukuk, tarih, din, seyahat, dil ve edebiyat alanlarında yüzlerce makale, onlarca kitap yazdı. 1914'te neşrettiği Hâtemül-enbiyâ isimli eserinde hem Müslümanların hem de Batılıların siyer yazıcılığını eleştirerek farklı bir peygamber anlatısı ortaya koydu. Hz. Muhammed'i peygamber olarak değil kanun ve şeriat koyucu, devlet kurucusu, hükümet başkanı, siyasetçi, diplomat, yönetici, şair, filozof, psikolog ve beşer olarak ele almaya çalıştı. Celal Nuri'ye göre klasik siyer yazıcılığı Hz. Muhammed'i beşer olarak değil, beşer üstü varlık olarak ele almış, mucizeleri ve tabiatüstü anlatımları öne çıkarmış, bidat ve hurafeleri, abartılı bilgileri, güvenilir olmayan hadisleri bolca kullanmış ve böylece Hz. Muhammed'in tarihteki büyük yerini bilimsel olarak belirleyememiştir. Bu makalede modern dönem siyer yazıcılığındaki değişim ve dönüşümler Celal Nuri'nin siyer yazıcılığına dair görüşleri çerçevesinde tasvir, tahlil ve tenkit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer yazıcılığı, Celal Nuri, Modernleşme, Değişim, Dönüşüm.

The View of Celal Nuri İleri on the Siyar Writing

Abstract

From the first centuries of Islam, many genres of writing such as siyar, magâzî, Dalâ'il, hasâis, shamâil, mawlid and hilya which deal with the life, human and prophetic aspects, physical and moral characteristics of the Prophet had emerged and dozens of works had been written about each of them for centuries. This diversity and colourfulness in siyar writing was gradually replaced by narrowing and standardisation in the modern period. The modernisation-westernisation attempts that emerged in the Islamic geography caused serious breaks in the field of history/siyar writing. Conceptions of history/history that would constitute an obstacle to modernization were criticized and abandoned, and a new perception of religion and prophet that was compatible with modernization was tried to be established. One of the representatives of the new siyar writing that emerged under these conditions was Celal Nuri (1882-1938). Celal Nuri completed his early education in Gallipoli, Saqiz and Janiq due to his father's position as a governor. He graduated from Maktab-i Sultani of Galatasaray and the Law School. Although he worked as a lawyer for a while, he chose the profession of journalism, then became a parliamentarian. He wrote hundreds of articles and dozens of books on politics, law, history, religion, travel, language and literature. In his work entitled Khatam al-Anbiya published in 1914, he criticized both Muslim and Western siyar writing and presented a different narrative of the prophet. He tried to treat the Prophet Muhammad not as a prophet but as a law and sharia maker, state founder, head of government, politician, diplomat, administrator, poet, philosopher, psychologist and human being. According to Celal Nuri, classical siyar writing treated the Prophet Muhammad not as a human being but as a superhuman being, emphasised miracles and supernatural narratives, made extensive use of innovations and superstitions, exaggerated information and unreliable hadiths, and thus failed to scientifically determine the great place of the Prophet Muhammad in history. In this article, the changes and transformations in modern siyar writing are described, analysed and criticised within the framework of Celal Nuri's views on siyar writing.

Keywords: Siyar writing, Celal Nuri, Modernisation, Change, Transformation.

Giriş

Bu çalışma tarih ve siyer yazıcılığında yaşanan modern dönemdeki değişim ve dönüşümlere odaklanmaktadır. Konu II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin etkili fikir adamlarından, 1914'te *Hâtemü'l-enbiyâ* isimli eserini yayımlayan Celal Nuri Bey'in siyer yazıcılığına bakışı üzerinden işlenecektir.

İslâm tarihinin erken dönemlerinde ortaya çıkan siyer/biyografi ağırlıklı tarih yazım usulü ile menkıbe/destan ağırlıklı tarih yazım usulü asırlar boyu bir arada ve birbirini dışlayıcı değil tamamlayıcı mahiyette varlıklarını sürdürmüştü. Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen siyer, megâzî, şemâil, delâil, hasâis, mevlid, hilye gibi farklı telif türleri de ortaya çıkmış ve her biriyle alakalı birçok eser yazılmıştı. Tarih/siyer yazıcılığının, türlerinin, anlayışlarının çeşitlilik, renklilik, farklılık arz etmesi modern dönemle birlikte değişmeye, daralmaya, tek tipleşmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında yaşadığı toprak kayıplarının ve askerî yenilgilerinin süreklilik kazanması neticesinde giriştiği modernleşme-batılılaşma teşebbüsleri siyasetten idareye, eğitim kurumlarından ilim anlayışlarına, iktisattan toplum hayatına, zihniyete, ahlâka, dine kadar hemen bütün alanlarda ciddi değişim ve dönüşümlere sebep olmuştu. Değişim, dönüşüm hatta yer yer kopma ve savrulmalar tarih/siyer yazıcılığı ve anlayışlarına da sirayet etmişti. Artık geçmişin birikimi, bakış açısı, zihniyet dünyası, davranış kalıpları, kurumları, eserleri devlete ve dine ket vuran birer yüküdü. Bu yüklerden kurtulmak, devleti ve dini içine düştüğü varsayılan çöküşten kurtarmak, geri kalmış ve tembelleğe, pasif hayat tarzına alışmış olarak değerlendirilen toplumu ayağa kaldırmak gerekiyordu. Bunun için İslâmiyet'in ana kaynakları yeniden yorumlanmalı, "Gerçek İslâm" a ulaşılmalı, tarih boyunca "yanlış anlaşılmalı" ve "yanlış yaşanmış" Müslümanlıktan, gelenekten uzaklaşılmalı, modernleşme ile uyumlu yeni bir din, ahlâk ve peygamber algısı inşa edilmeliydi. Bu şartlar altında doğup günümüze kadar hâkim çizgi olarak gelen yeni-modern tarih/siyer yazıcılığının mühim temsilcilerinden biri olan Celal Nuri'nin bu konudaki görüşlerinin tasvir, tahlil ve tenkit edilmesi hem modern tarih/siyer tasavvurlarının daha iyi anlaşılmasına hem de bugün daha sağlıklı tarih/siyer yazım usulleri geliştirilmesine kapı aralayacaktır.

Celal Nuri'nin siyer yazıcılığı farklı çalışmaların konusu olmuştur. Gottfried Hagen II. Meşrutiyet dönemi siyer yazıcılığının problemlerini ele aldığı makalesinde Celal Nuri'nin eserini de değerlendirmiştir.¹ Mehmet Çoğ konu hakkında müstakil bir makale yayımlamış,² Güllü Yıldız II. Meşrutiyet dönemi siyer tartışmalarını

¹ Gottfried Hagen, "Kumandan' Olarak Peygamber [Hz.] Muhammed: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlılar'da Siyer Yazıcılığı", çev. Gülgün Uyar, *İstem* 8/15 (2010), 321-343 (makalenin İngilizce aslı 2000 yılında, *New Perspectives on Turkey*'de yayımlandı).

² Mehmet Çoğ, "Celâl Nûri ve Hâtemü'l-Enbiyâ Adlı Eserine Göre Hz. Muhammed Tasavvuru", *İstem* 4/7 (2006), 87-98.

ele aldığı tebliğ çalışmasında Celal Nuri'ye de yer vermiştir.³ Nesime Beyza Kemikli ise modern siyer yazıcılığı üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde Celal Nuri'nin eserini de incelemiştir.⁴ Celal Nuri'nin peygamber tasavvurunu ve bu konudaki eserini görece bütüncül olarak inceleyen bu araştırmaların aksine elinizdeki makale Celal Nuri'nin siyer yazıcılığına bakışına yoğunlaşmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için evvela tarihsel-dönemsel bir çerçeve çizilecek, kısa bir biyografik malumat verilerek *Hâtemü'l-enbiyâ* siyer yazıcılığı çerçevesinde tanıtılacak, ardından mesele tasvir, tahlil ve tenkit edilecektir.

A. Kavramsal Çerçeve: Tarih/Siyer Telakkisi ve Yazıcılığı

İslâmiyet'in doğuşu ile birlikte Müslümanlarda iki tür tarih telakkisi ve yazıcılığının geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisi siyer/biyografi (hal tercümesi, tabakât, tezkire...) ağırlıklı tarih yazım usulüdür. "Doğru bilgi"yi öne çıkaran, vâkıanın mekânını ve zamanını belirlemeye dönük olan bu usul, *tenkidî* ve *talimî* karakteri ile modern tarih yazım usullerine yakın bir mahiyet arz eder. Diğeri ise menkıbe/destan ağırlıklı tarih yazım usulüdür ve daha çok "doğru yaşantı"yı öne çıkarır, *terbiyevî* ve *maşerî*dir. İslâmiyet öncesi din ve kültür unsurları (*İsrailiyât*), Cahiliye devri *eyyâm* ve *ensâb* bilgileri İslâm dünyasına kimlik değiştirerek bu ikinci usulle intikal etmiştir.⁵

İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber'in hayatını, beşerî ve nebevî yönlerini, fizikî ve ahlâkî özelliklerini ele alan birçok telif türü ve eser neşvünema bulmuştur. Hem usul ve muhteva hem de dil ve üslup itibarıyla farklılık arz eden bu sîret yazımları arasında hadis, siyer, megâzî, şemâil, delâil, hasâis, kısas-ı enbiyâ, mevlid, hilye, naat, Muhammediye, Ahmediye, Miraciye, mucizât-ı Nebi gibi türler ve eserler zikredilebilir.⁶ Hz. Peygamber'in hayatını bir bütün olarak ya da sadece bir yönüne yoğunlaşarak ele alan bu türler/metinler/eserler sahip oldukları öncelikler, metodolojiler, yaklaşım tarzları, oluşturmak istedikleri hissiyat-zihniyet dünyaları ve çizmek istedikleri peygamber tipolojileri itibarıyla birbirlerinden farklılaşsa da eşzamanlı olarak yan yana, birlikte, iç içe, birbirini besleyerek varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.⁷

Bu tablo İslâm coğrafyasının hemen bütün bölgelerinin 18. asrın ikinci yarısı

³ Güllü Yıldız, "Devr-i Cedîd' ve Din: Sultan Reşad Döneminde Siyer Tartışmaları", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, ed. Fahrettin Gün ve dğr. (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2018), 3/1028-1056.

⁴ Nesime Beyza Kemikli, *Siyer Yazıcılığında Dönüşüm - Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı* (İstanbul: Dün, Bugün Yarın Yayınları, 2021).

⁵ İsmail Kara, "Tarih ve Hurafe - Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi", *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 76-79.

⁶ Bu türler ve eserler hakkında bk. Mustafa Fayda-Mustafa Uzun, "Siyer ve Megâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319-326.

⁷ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 2/561.

sından itibaren maruz kalacağı Avrupa'nın siyasî-askerî (emperyalizm), dinî-içtimâî (misyonerlik), bilimsel-kültürel (oryantalizm) müdahaleleriyle birlikte değişmeye başladı. Kendi kendine yeterlilik fikrini kaybeden ve günden güne Avrupa karşısında askerî-siyasî gücünü yitiren Müslüman devlet adamları, âlimler ve aydınlar artık mevcut tarih ve din anlayışlarından şüphe etmeye başladılar.⁸ Müslümanların içinde bulunduğu ve "kötü, güçsüz, geri, mağlup" olarak değerlendirilen durumun İslâm'ın Müslümanlar tarafından yaşanmış şekline, yani tarihten, tarihte "yanlış" yaşanmış Müslümanlıktan kaynaklandığı sonucuna vardılar. *Gerçek İslâm – Tarihi İslâm* ayrımı da bu noktada belirginleşmiştir. Yaşanmış tarihi bütün kuvvet ve zaafıyla birlikte sahiplenilen, devamlılığı esas alan bir idrak biçimi (*organik tarih tasavvuru*) yerine ideolojik ve aktüel çerçevenin tayin ettiği, ilerlemeciliği ve kopuş sürecini esas alan bir anlayış (*sentetik tarih tasavvuru*) ortaya çıkmıştır. Buna göre tarihin birbirinden irtibatsız ve kopuk üç parçası vardır: Biri İslâmiyet'ten önceki dönem, diğeri İslâmiyet'in doğuş evresi olarak Hz. Peygamber (ve Dört Halife) dönemi, sonuncusu da Emeviler'den itibaren bütün İslâm tarihi. Böylece "Asr-ı Saadet" olarak nitelendirilen Hz. Peygamber dönemi, öncesinden ve sonrasında kopartılmış, önceki tarih *İsrailiyât*; sonraki tarih de *bidat ve hurafe* kavramlarına hapsedilerek değersizleştirilmiştir. Neticede, tarih anlayışında ve yazıcılığında çok büyük bir daralma, küçülme ve savrulma ortaya çıkmıştır.⁹ Bütün bu süreçleri modernizm, kapitalizm, rasyonalizm, oryantizm, kaynaklara dönüş hareketi, yeni Seleflilik, bilimperestlik, terakki fikri, yeni eğitim-(b)ilim-medeniyet anlayışları ve tek tipleşme talepleri beslemiş ve tahkim etmiştir.¹⁰

Bu şartlar ve icbarlar altında ortaya çıkan, Celal Nuri'nin de *Hâtemü'l-enbiyâ* isimli kitabıyla katkıda bulunduğu yeni siyer yazıcılığı birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce oryantalistlerin eserlerine reddiye yazma çabaları; siyer yazıcılığının sınırlarını, önceliklerini, metodolojisini ve istikametini menfi mânada etkilemiştir.¹¹ Müslümanlar tarafından yazılan reddiyeler oryantalistlerin eserlerini bir şekilde benimsemeye ve onların kullandıkları metodolojik sınırlar

⁸ Sadullah Paşa'nın (1838-1891) "Ondokuzuncu Asır" şiirinde geçen şu mısralar modern dönemde yaşanan kırılma ve kopmalara vezir bir şekilde işaret ediyor: "Mecâz oldu hakikat, hakikat oldu mecâz / Yıkıldı belki esasından eski malumât". Buradaki "eski malumât" terkibi sadece geçmişten intikal eden alelade bilgileri, malumâtı değil, en geniş mânasıyla klasik dönem İslâm ilim ve kültür mirasını, ilim anlayışlarını, bakış açılarını, zihniyet dünyasını, davranış kalıplarını ifade ediyor. Bu şiir hakkında bir tahlil için bk. İsmail Kara, "Bir Telif Türü Olarak Şerh ve Haşiye", <https://www.youtube.com/watch?v=l-wq5yrWQn0>

⁹ Tefkik Fikret'in "Yırtılır ey kitab-ı köhne yarın / Medfen-i fikr olan sahifelerin" mısralarıyla Âkif'in "Durma, mazi bir mugaylanzâr-ı dehşet-nâktir / Git ki, âti korkusuzdur hem de kudsî hâktir" mısraları bu anlayış ve hissiyatı gösteren temsil gücü yüksek metinlerdir.

¹⁰ Kara, "Tarih ve Hurafe", 80-95; Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, 2/561-562.

¹¹ Oryantalizmin Osmanlı ve İslâm tarih/siyer tasavvuru ve yazıcılığındaki menfi etkileri konusunda bk. İsmail Kara, "Osmanlı-İslâm Dünyasında Yeni Tarih Telakkileri Şehbenderzâde Örneği", *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 110-125.

içerisinden onlara cevap üretmeye sebebiyet vermişti. Bu eserleri ve reddiyelerini siyer çalışmalarına dâhil etmek ya da siyer sahasını bu çalışmalar içerisinde temize çıkarmaya çalışmak usul ve muhteva açısından problemlidir.¹² Çünkü siyer ilmi “İnsanlığa peygamber olarak gönderilmiş Hz. Muhammed’i mevzu edinen ve onunla ilgili her bir şeyi peygamber oluşuyla irtibatlı olarak tespit edip anlatma ve örnek bir model oluşturma gayesinde olan bir ilimdir”.¹³ Dolayısıyla Hz. Muhammed hakkındaki hakikati inkâr ederek ya da onun Allah tarafından belirlenmiş sıfatlarını kabul etmeden, dikkate almadan onun hakkında konuşmak evvela siyer sahasının dışına çıkmak demektir.¹⁴ Bu bakış açısıyla irtibatlı olarak artık Hz. Peygamber’in nebevî yönünü değil, beşerî yönünü öne çıkaran, onu sadece “tarihsel bir kişilik” olarak ele alan peygamber anlatımları devreye girecektir. Yeni ve güdümlü bir usulle yazılan siyer kitaplarında Hz. Peygamber’in mucizeleri giderek hem muhteva hem de adet olarak daha az sayıda yer alacak (veya Celal Nuri’nin kitabında olduğu gibi hiç yer almayacak), illâ ele alınacaksa zikredilen mucizelerin anlatımı da olağanüstülükleri üzerinden değil bilimsel ve maddî açıklamalar yoluyla yapılacaktır. Beşer üstü vasıflar taşıyan bir peygamber tasavvuru yerine Hz. Peygamber’i “büyük adamlar” listesine dâhil eden, onu sadece “beşerî” olarak büyük gösteren, onun maddî başarılarını, dehasını, idarî ve askerî yöneticiliğini, aile reisliğini, cemiyetle olan ilişkisini ön plana çıkaran bir siyer yazım usulü gelişecek ve yaygınlaşacaktır. Böylece Hz. Muhammed’in hayatı modern düşünce, uygulama ve kurumların meşruiyet aracı haline getirilecek, modern fikriyatla uyumlu olmayan klasik siyer yazım türleri ve eserleri ise “yanlış ve abartılı bilgilerle, bidat ve hurafelerle dolu, gayriilmî, güvenilmez” metinler olarak tavsif edilerek gözden düşürülecektir.¹⁵

B. Celal Nuri ve *Hâtemü'l-enbiyâ* İsimli Eseri

Sultan II. Abdülhamid döneminin öne çıkan devlet adamlarından ve üretken yazarlarından *Mesnevî* şârihi Abidin Paşa’nın (Preveze, 1843-İstanbul, 1906) torunu, *Şerh-i Akâid* mütercimi Sırrı Paşa’nın (Kandiye, 1844-İstanbul, 1895) yeğeni olan Celal Nuri merkezde ve taşrada siyasî-idarî vazifeler üstlenen, kültürlü bir aile ortamında yetişmiştir.¹⁶ Celal Nuri, babası Mustafa Nuri Bey (Kandiye, 1851-

¹² Tuba Nur Saraçoğlu, “Cihet-i Vahde Risalesi Çerçevesinde Siyer ve Siyer Edebiyatı”, *Otur Baştan Yaz Beni Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, haz. Abdulhamit Kırmızı, 2. bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2019), 211.

¹³ Saraçoğlu, “Cihet-i Vahde”, 201.

¹⁴ Saraçoğlu, “Cihet-i Vahde”, 203.

¹⁵ Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesele Olarak İslâm*, 2/562; Saraçoğlu, “Cihet-i Vahde”, 212; Yıldız, “Devr-i Cedîd’ ve Din”, 1045.

¹⁶ Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin fikir ve basın hayatında mühim bir yeri bulunan Celal Nuri hakkında henüz iyi bir monografik çalışma yayımlanmamıştır. Burada verdiğim muhtasar hayat hikâyesi şu kaynaklara dayanıyor: İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları* ([İstanbul]: Yedigün Neşriyatı, ts.), 80-81; Recep Duymaz, “Celâl Nuri İleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

İstanbul 1923) Gelibolu mutasarrıfı iken 1882'de Gelibolu'da doğdu. Çocukluğu ilk eğitimini de alacağı Gelibolu, Sakız ve Canık'te geçti. Orta ve yüksek tahsilini İstanbul'da, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nde ve Mekteb-i Hukuk'ta tamamladı. Bir müddet avukatlık yapsa da gazetecilik mesleğini seçti. İngiltere, Almanya, ABD, Rusya, İsveç gibi birçok Batı ülkesine seyahatler düzenledi. Osmanlı Meclis-i Mebusânî'nda ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Gelibolu mebusu olarak bulundu. 2 Kasım 1938'de İstanbul'da vefat etti. 56 yıllık ömründe siyaset, hukuk, tarih, din, seyahat, dil ve edebiyat alanlarında 2200'ü aşkın makale, 50 civarında kitap yazdı. Bu mânada Ahmed Midhat Efendi'den sonra en fazla yazan Türk aydınlarından biri olarak tanındı.¹⁷ Vefatından birkaç yıl önce kendisiyle yapılan bir söyleşide anlatıldığına göre Celal Nuri eski eşya ve eski para koleksiyonuna ilaveten yerli ve yabancı, yazma-basma eserlerden oluşan çok zengin bir kütüphaneye de sahipti. "Kitap merakınız ne vakit başladı?" sorusuna "Doğduğum gün"; "Değerli kitapları biriktirmeye hangi yaşta başladınız?" sorusuna da "Kendimi bildim bileli" cevaplarını veren Celal Nuri'nin üretken bir yazar olmasının yanında iyi bir kitap biriktiricisi ve esaslı bir okuyucu da olduğu ve bunun ailesi ve muhitiyle de alakalı olduğu anlaşılıyor.¹⁸

Celal Nuri 1914 yılında Hz. Peygamber'i ele alan *Hâtemü'l-enbiyâ* isimli eserini yayımlamıştır.¹⁹ Eser henüz yayımlanmadan, içinden bir parçasının *İctihad* mecmuasında neşredilmesiyle²⁰ birçok tartışmanın konusu olmuştur.²¹ Tartışmaya açılan konulardan biri yazarın kimliğiyle alakalıdır. Medrese tahsili görmeyen, ilmiye mensubu olmayan, materyalist ve pozitivist fikirleri öne çıkan biri olarak Celal Nuri niçin ve nasıl siyer sahasında bir eser yazabilmiştir?²² Aslında bu durum II.

→

(İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/242-245; Necmi Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003). Celal Nuri'nin doğum ya da ölüm tarihleri *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* de dâhil birçok kaynakta yanlış verilmiştir.

¹⁷ Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde*, 65, 67.

¹⁸ Niyazi Ahmet Okan, "Celâl Nuri'nin Zengin Kütüphanesinde Faydalı ve Zevkli Bir Saat", *Kitap ve Kitapçılık* 7 (1 Nisan 1936), 9-12'den naklen Rifat N. Bali (haz.), *Mazide Kalmış Sahafalar, Koleksiyonerler (S)atılmış Arşivler, Evrâk-ı Metrâkeler* (İstanbul: Libra Kitap, 2022), 133-137.

¹⁹ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1332), 326 s. Eserin Feyza Betül Köse tarafından yapılan sadeleştirilmesi için bk. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016, 184 s.

²⁰ Celal Nuri, "Zât-ı Hazret-i Muhammed: Hazret-i Peygamber'in Dehâsı", *İctihad* 82 (28 Teşrinisani 1329 / 11 Aralık 1913), 1803-1809. Makale şu cümlelerle takdim ediliyor: "Celal Nuri Bey biraderimiz '*Fahr-i Kâinât*' unvanıyla bir eser-i tarihî kaleme almak üzredir. İşbu eserin ehemmiyetinden bahse lüzum görmüyoruz. Mahiyet-i kitap âtidedi fasıldan anlaşılacaktır". Görüldüğü üzere esere ilk düşünülen isim *Fahr-i Kâinât* imiş. Bu ismin sonradan niçin değiştirildiği noktasında şimdilik bir bilimiz yok.

²¹ Bu tartışmalar için bk. Yıldız, "'Devr-i Cedîd' ve Din", 1032 vd.. Celal Nuri'nin ifadesiyle söyleyecek olursak "Eser intişâr etmeden, hatta, meselâ, son fasılları yazılmadan muâhaze [tenkit] fırtınası koptu". *Hâtemü'l-enbiyâ*, 309.

²² Ali Suad'ın ifadeleriyle söyleyecek olursak; "(...) Hâlbuki sizin bu mebhasta beyan-ı fikr ve bast-ı mütâlâa edebilmeniz için Arapçayı oldukça bilmeniz, zevk-i mânâdan behremend olmanız, tefsir ve hadise ulûm-ı müteferriasiyla biraz âgâh bulunmanız iktiza ederdi. (...)". Ali Suad, "Zât-ı Hazret-i Muhammed Makalesine Müteallik Celal Nuri Beyefendi'ye", *Sebilürreşad* XI/282 (9 Rebiülevvel 1332

→

Meşrutiyet dönemi için çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü ulema dışında aydınların ve devlet adamlarının dinî sahada eserler yazmaları modern dönemde, hususens de II. Abdülhamid döneminde sık rastlanan bir durumdu.²³ Celal Nuri'nin ailesinde de alışlagelmiş bir şeydi. Zira dedesi Abidin Paşa bir miktar medrese dersleri tahsil etse de ilmiye mensubu olmamasına, uzun yıllar valilik yapmış olmasına rağmen bir yandan da dinî sahada eserler vermişti.²⁴ Aynı şekilde Celal Nuri'nin amcası Sırrı Paşa medreseden icazetli olsa da ulema grubuna intisap etmemiş, ömrünü mutasarrıflık ve valilik yaparak geçirmiş olmasına rağmen birçok dinî eser neşretmişti.²⁵ Celal Nuri'nin dedesi ve amcasından farkı, resmî ya da gayriresmî medrese tahsilinin olmamasıydı.

Celal Nuri'nin ilmiye mensubu olmamasına rağmen *Hâtemü'l-enbiyâ* ile birlikte *İttihad-ı İslâm*²⁶ adlı eserinde ve birçok makalesinde²⁷ görüldüğü gibi niçin dinî alanda da, İslâmiyet'le ilgili konularda da metinler yazdığı konusunda farklı değerlendirmeler yapılabilir. Tufan Buzpınar'a göre aslında Celal Nuri dinin akidevî yönü ile meşgul olmamıştır. Hatta onun İslâm ile vahye dayalı bir din olmaksızın ziyade toplumsal bir vâkıa olarak ilgilendiği bile söylenebilir. Çünkü ona göre İslâm Muhammed'in dinidir.²⁸ Aslında Celal Nuri oryantalistlerin geliştirdiği ve misyonerlerin yaygınlaştırdığı tabirle bir "Muhammedanizm"den, yani "Muhammed'in dini"nden bahsetmektedir. Celal Nuri'nin İslâm'la alakalı yazılarına bir bütün olarak bakıldığında onun esas meselesinin "terakki/ilerleme" olduğu, İslâm ve Hz. Peygamber'in hayatıyla da ancak "ilerleme"yi sağlamak noktasında birer araç olarak ilgileneceği olduğu anlaşılır.²⁹ Bununla beraber ister İslâmcı, ister Batıcı, ister Türkçü olarak tavsif edilsin, hemen bütün son devir Osmanlı aydınlarının şu veya bu düzeyde bir din/İslâm projelerinin olduğu, İslâmiyet'i birinci derecede önem-

→ / 5 Şubat 1914), 344'ten naklen Yıldız, "'Devr-i Cedîd' ve Din", 1037.

²³ Bu konuda bk. Mahmut Dilbaz, *Dindar, Modern, İtaatkâr – Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarında İslâm Meselesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021); Filiz Dıgıroğlu, *Osmanlı'da Dinî Matbuat – Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Devrinde Kurumlar Aktörler Denetim* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022).

²⁴ *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf, Âlem-i İslâmiyyet Müdâfaa, Meâlî-i İslâm* gibi dinî alana ait eserleri için bk. İskender Pala, "Abidin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/310.

²⁵ O kadar ki *Nakdû'l-kelam* isimli eseri II. Abdülhamid dönemi mekteplerinde din dersi kitabı olarak okutulmuştu, bk. Dilbaz, *Dindar, Modern, İtaatkâr*, 168-169, 176. Sırrı Paşa'nın diğer dinî eserleri için bk. Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 37/128.

²⁶ Celal Nuri, *İttihad-ı İslâm* (İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1331).

²⁷ Bunlar arasında "İslâm'da Vücub-ı Teceddüd" (*İctihad* 39-40-41 [1912]) ile "İslâmiyet Mâni-i Terakki midir?" (*Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* 88-89-90-91 [1918]) başlıklı makaleleri zikredilebilir.

²⁸ Celal Nuri'nin "Bütün İslâmiyet eser-i Ahmedî'dir. (...) İslâmiyet devlet ve şeriat esaslarını ihtiva etmek üzere bir âdemin sun'udur ki onun ismi Muhammed b. Abdullah b. Abdulttalib'dir" şeklindeki hayli problemlili ifadeleri için bk. *Hâtemü'l-enbiyâ*, 69. Bir başka yerdeki "Kavm-i Arab'ın, millet ve şeriat-ı İslâmiye'nin muhterî'i [mucidi] yalnız Muhammed'dir" cümlesi için bk. *Hâtemü'l-enbiyâ*, 98.

²⁹ Ş. Tufan Buzpınar, "Celal Nuri'nin Batılılaşma ve İslâm Anlayışları Üzerine Notlar", *Muhafazakâr Düşünce* 4/16-17 (Bahar-Yaz 2008), 226-228.

seddiği gerçeğini de unutmamak, Celal Nuri'nin dinle alakalı metinlerini bu zaviyeden de değerlendirmek gerekir.³⁰

Celal Nuri eserinin hemen başında, künye sayfasında kitabı niçin yazdığını şu ifadelerle açıklar: “*Garazkârân-ı garb ve hurafât-perestân-ı şarka karşı mevki-i tarihî-i Ahmedî'yi muhafazaten yapılmış tecrübe-i kalemiyedir*”. Bu cümlede yukarıda dikkat çekildiği üzere siyer yazıcılığı ve telakkisinde yaşanan kopma ve kırılmaların bazı unsurlarını görebiliriz. Müellif, bir yandan oryantalistlerin Hz. Peygamber hakkında yazdıkları metinlerin kötü niyetli olduğunu belirtir ve eserinin onlara karşı yazılmış bir reddiye olarak düşünölebileceğini hisas ederken diğer taraftan klasik siyer metinlerini de hurafelerle dolu olmakla itham eder ve eserinin eski siyer kitaplarına karşı da bir tür reddiye olduğunu ima eder. Böylece Hz. Peygamber'i nebevî yönüyle değil de sadece “tarihî bir kişilik” olarak ele alacağını da vurgulamış olur.

Kitap yenilikçi düşünceleri ve sıra dışı hususiyetleri ile temayüz etmiş ilmiye mensubu, yazarın ifadesiyle “Hâce-i Etem Mahmud Esad Efendi”ye ithaf edilmiştir.³¹ Mahmud Esad Seydişehirî'nin (1856-1917) Celal Nuri ile ilişkisine dair detaylı malumatımız olmasa da Mekteb-i Hukuk'tan hocası olduğunu söyleyebiliriz. Celal Nuri Mekteb-i Hukuk'a kaydolduğunda (1901) Seydişehirî orada *Mecelle* müderrisliği yapmakta idi.³² Başarılı bir öğrencilik dönemi geçirdiğini bildiğimiz³³ Celal Nuri diğer hocaları gibi muhtemelen Seydişehirî'nin de dikkatini çekmiş olmalı ve aralarındaki ilişki sonraki yıllara da taşınmış olsa gerek.

Eserin bölüm başlıklarını gözden geçirmek bile siyer yazıcılığındaki kırılmaları, oryantalizmin ve modern fikriyatın etkilerini göstermektedir: Mukaddime, İkinci Mukaddime, Mesele-i Nübüvvet, Muhit-i Maddî, Muhit-i İrkî, Muhit-i Dinî, Fikrî ve Hissî, Muhit-i Ailevî, Muhit-i Siyasî, Muhit-i İctimaî, Tarih-i Umumîde Mevki-i Ahmedî - Muhammed'e Müntehî Olan Silsile-i Ezmân, Tarihde Edyânın Rolü, Hazret-i Peygamber'in Dehası, Mizac ve Secâyâ-yı Peygamberî, En Büyük Fikr-i Nebevî: Beşerin Din-i Kat'isi, Mûcîd-i İman Olmak Üzere Hazret-i Muhammed, Hazret-i Muhammed'in Zâtîyet-i Âmmesi: İmam-ı Hükümet - Siyasî ve Askerî Olmak Üzere Seyyidü'l-Beşer, Efkâr-ı Muhammediye, Nazariye-i Tekâmül ve Mebnâ-yı Muhammedî, Mukayesât-ı Tarihiye ve Diniye, Sakyamuni Buda, Kung-Fu-Tzu, Isos Hıristos, Pavlus, Saint Augustin-Piere L'Ermit-Saint Vincent de Paul, Martin Luther, Bazı Eâzım, Muârizlara Cevabım.

³⁰ Bu konuda bazı dikkatler için bk. İsmail Kara, “Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?”, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 28-30.

³¹ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 3. Modernleşme dönemi ilmiye sınıfının yeni arayışları açısından mühim bir “tip” olarak Mahmud Esad Seydişehirî hakkında bk. Mahmut Dilbaz, “‘Cübbe İçinde Bonjur’ Bir Âlimin Sıra Dışı Portresi”, *Dergâh* 377 (Temmuz 2021), 26-28.

³² Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde*, 23; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 2/1022.

³³ Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde*, 23-24.

Celal Nuri eserin muhtevası hakkında şunları söyler:

“Bu kitapta Hazret-i Peygamber’in zamanını, muhitini, ırkını, efkârını, hissiyâtını, ashâbını tetkikten sonra birtakım tefehhusât-ı ruhiyeye girişeceğiz. Asker kumandanı, reis ve imam-ı hükümet, vâzî’-ı kanun, bânî-i devlet, diplomat, siyasî, müdür ve müdebbir, müdevvin-i usûl-i ahlâk, şâri’, kelimenin mâna-yı gayr-ı Kur’anîsiyle şair, hakîm, ferd, ilâ âhîrihî, olmak üzere Muhammedü’l-Mustafa’yı tasvir ve mehmâ emken şekl-i sabîhini tariften sonra en esaslı noktaya geleceğiz: Beşeriyete din-i kat’îsini veren Hazret-i Muhammed’i mütâlaa edeceğiz. Şurasını söyleyelim ki bu kadar büyük ve zî-şümûl bir fikir tarihte hiçbir büyük adamın müfekkiresini işgal edememiştir. Bu itibar ile siyer-i nebeviye fevkalâde bir ehemmiyeti hâizdir. Ve zannetmem ki bir tarihî zemin bu derecede câlib-i nazar-ı ibtisâr olsun.

Şahsiyet-i Muhammediye’yi tavzih için biraz da mukayesât-ı tarihiyeye giriştik: Hazret-i Mefhar-i mevcudâtı Konfüçyüs, Sakyamuni-Buda, İsa b. Meryem, Pavlus, Luther ve sâire ile mukayese ettik. Bütün bu mukayeselerden Cenab-ı Peygamber, bir fâris-i ulû’l-azm gibi çıktı.

Hazret-i Peygamber’in uluhiyet hakkındaki efkârını tenkit ettik. Ârâ-yı samimiye-i nebeviye ile efkâr-ı resmiye-i risalet-penahîyi mukayese etmek istedik. Neticede Ebu’l-Kasım, ruşinasların belki birincisi olmak üzere nazar-ı hayretimize çarptı.

Hülâsa, Şakk-ı kamer, Mirac ve buna şebîh havârik-ı âdât ile kadri i’lâ ettirilme istenilen Seyyidü’l-beşer beşer olmak üzere muhakeme edilince pek büyüdü ve o vakit Zât-ı seniyyelerinin sıfat-ı insaniyelerine atfettiği ehemmiyet anlaşıldı”.³⁴

Tarih/siyer telakkisi ve yazıcılığındaki kopma ve kırılmaları anlamak için bu pasaj mühim işaretler taşır. Her şeyden önce Celal Nuri Hz. Peygamber’i bir peygamber olarak değil de modern/seküler çerçevelere indirgeyerek ele aldığıın altını çizer: komutan, hükümet başkanı, kanun ve şeriat koyucu, devlet kurucusu, diplomat, siyasetçi, yönetici, şair, filozof, fert olarak Hz. Muhammed... Hz. Peygamber’i bu vasıflarla tavsif etmek o dönemlerde filizlenmeye başlamış ve kısa bir süre sonra modern siyer yazıcılığının hâkim unsuru haline gelmiştir.³⁵ Hz. Peygamber’in Konfüçyüs, Buda, Hz. İsa, Pavlus ve Martin Luther ile rekabet ettirilircesine mukayese edilmesi;³⁶ mucizelerine yer verilmeyip, sadece beşer olarak ele alınması, psikolojik değerlendirmelerin (*tefehhusât-ı ruhiye*) altının çizilmesi, Hz. Peygamber’i

³⁴ Celal Nuri, *Hâtemü’l-enbiyâ*, 13-14.

³⁵ “Hazret-i Muhammed Mustafa’nın zâtiyyet-i âmmesi tetkik edilecek olursa siyasîlikte, diplomatlıkta, idare-i mülkte, riyâset-i cumhuriyede, askerlikte, vâzî’-ı kanunlukta, müdevvin-i ahlâklıkta, ber-kemâl görülür” ifadeleri için bk. Celal Nuri, *Hâtemü’l-enbiyâ*, 187-188.

³⁶ Celal Nuri Hz. Peygamber’i niçin diğer dinî şahsiyetlerle mukayese ettiğini şöyle açıklar: “Hazret-i Peygamber ricâl-i sâire ile mukayese edilir mi imiş? Hayhay! Edilir. Eğer Resûl-i ekremin siyer-i seniyyesini kâr-ı kadîmde yazacak olursak fi’l-vâki buna hâcet yoktur. Fakat mevki-i Ahmedî’yi, hukuk-ı tarihiye-i risalet-penahîyi ağıyâra karşı da müdafaa mecburiyetinde değil miyiz? Binâen-aleyh Seyyidü’l-beşeri birtakım e’âzım ile mukayesede bir maslahat-ı İslâmiye vardır. Bu mukayesât çoktan yapılmalı idi. Teessüf ederim ki bu mühim vazife benim gibi bir âcize isabet ediyor”. *Hâtemü’l-enbiyâ*, 309.

fertlerin ve kitlelerin psikolojisini çok iyi yönlendiren bir “ideolojik lider” gibi sunması kopma ve kırılmaların farklı veçheleridir. Kitabın içinden bir kısmın dergide neşredilirken takdim edilen sunuş yazısına göre “*Bu eserle yeni bir tarih usulü başlıyor. Değil yalnız bizde, âlem-i garbda bile henüz böyle yeni ve psikoloji esası üzerine müstenid bir tarih yazılmamıştır*”.³⁷

Hâtemü'l-enbiyâ'da bazen desteklemek bazen de eleştirmek için atıfta bulunan Batılı yazarlar arasında Gustave Le Bon, Carlyle, Dozy, Renan daha fazla olmak üzere Copernikus, Galileo, Kepler, Newton, Voltaire, Hegel, Goethe, Darwin, Weil, Sprenger, Taine, Nietzsche, Muir, Bergson dikkati çeker.³⁸

Celal Nuri eseriyle ne yapmak istediğini ise şu ifadelerle anlatır:

“Muhtelif âsârımda fıkıh ve akâidin lüzum-ı istifâsından bahs etmişim. ‘*Hâtemü'l-enbiyâ*’ ile İslâm'da vücûb-ı teceddüd veya İslâmiyet'in esasâtına rücu' mesleğini ileriye götürüyorum. Fahr-i kâinatın rolünü gösteriyorum. Ben Resûl-i ekreme psikolog, dâhî, dünyaya gelen âdemlerin en büyüğü dedim. Bu sözler şütüm fırtınaları kopardı. Muarızlara sorarım: Ya acaba Seyyidü'l-beşer psikolog, dâhî, dünyaya gelen insanların en büyüğü değil miydi? Mesele-i nübüvvet gelince: Eskisi gibi kalın bir kafa, az ve köhne malumât ile nübüvveti itikâd bu asırda kâbil olamaz. Fünûnun, tarihin, ruhiyâtın mazhar olduğu terakkîyât ile bugün nübüvveti adeta riyazî bir şekilde tarif ve tefsir mümkündür. Mucizenin, kerametinin, ilâ âhîrîhî, hep yeni tarifâtı vardır. Biz bir tarz-ı nevîn siyer, fıkıh, akâid, yazmakla şân-ı İslâmiyet'e hizmet ediyoruz fikrindeyiz.”³⁹

Akâid ve fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimlerin istifâsı (tasfiye/saflaştırma, ayıklama/seleksiyon) modern dönemde sık tekrarlanan bir konudur. Celal Nuri'nin bunu siyer sahasına taşıdığı söylenebilir. Burada hususen İslâmcıların sık gündeme getirdiği “kaynaklara dönüş” hareketine de işaret vardır. Ayrıca modern bilimlerin gelişiminin, terakki fikrinin yaygınlık kazanmasının artık Hz. Peygamber'e bakış tarzlarını da değiştirmesi gerektiği görüşünün altı çizilmiştir.

Celal Nuri'nin ifadesiyle eser yayımlandıktan ve birçok nüshası satıldıktan sonra Enver Paşa'nın emriyle eserin kalan nüshaları toplatılmış, Enver Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra ise tekrar satışına izin verilmiştir.⁴⁰ Celal Nuri niçin toplatıldığını açıkça yazmasa da Uyanık'a göre eser, “Celal Nuri'nin İslâmiyet'e ve Hz. Peygamber'e dünyevî, batılı anlamda salt ferdî açıdan bakması yüzünden” toplattırılmıştır.⁴¹ Bizce esas sebep İttihat ve Terakki hükümetinin baskıcı rejimiyle ve Celal Nuri ile münasebetleriyle alakalı olmalıdır, zira Celal Nuri'nin satır aralarından bunu anlayabiliriz: “(...) *Hâlbuki bundan sekiz sene akdem ben o kitabı kemal-i*

³⁷ “Hâtemü'l-enbiyâ'dan”, *Hürriyet-i Fikriye* 1 (3 Şubat 1329 / 12 Şubat 1914), 5.

³⁸ Kemikli, *Siyer Yazıcılığında Dönüşüm*, 123.

³⁹ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 323.

⁴⁰ Celal Nuri, “Biraz Uyanıklık... ‘Teşhis-’, *İleri* 1493 (29 Mart 1338 / 29 Mart 1922), 2.

⁴¹ Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde*, 84.

hürriyetle yazmış, bastırmış, ekser nüshalarını satmışım. Bir aralık Enver Paşa'nın emriyle mütebâkî nüshalar toplandı. Fakat müşarun-ileyhin sukûtuyla o nüshalar istirdâd edilerek hemen tevzi edildi".⁴²

C. Celal Nuri'nin Siyer Yazıcılığına Dair Görüşleri

Celal Nuri'ye göre siyer sahası Avrupalı tarihçilerin düşmanlıkları ve kayıtsızlıkları, Müslüman siyer yazarlarının da mübalağalarından dolayı cehalet perdesi altındadır. Hâlbuki bu saha yeni tarih anlayışı-usulü ve yeni bilimsel koşullar çerçevesinde içine gömüldüğü hurafeler, efsaneler ve iftiralardan kurtarılmalıdır. Aslında beşerin efendisi olan Hz. Peygamber tarih nokta-i nazarından mağdurdur. Gayrimüslim tarihçiler, en hür fikirli de dâhil, geçmişten gelen büyük bir düşmanlığın pençesi altındadır. Bunun için Avrupalı deha sahibi hiçbir tarihçi, örneğin Renan, Mommsen, Mac Olei Hz. Peygamber'in siyerini (*siyer-i seniyye*) yazmamıştır. Mevcut eserler ya alelâde *vekâyinâm*elerdir ya da Hz. Muhammed'in değerini azaltmak amacıyla yazılmış taraflı kitaplardır. İstisnâ zekâsı tarihte büyük bir iz bırakmış Volter bile Hz. Peygamber döneminin önemini anlayamamış, gücendirdiği papayı memnun etmek için "*Muhammed*" isminde pek kaba ve psikoloji ilmi itibarıyla bir hiç olan bir tiyatro oyunu yazarak kendi değerini azaltmıştır. Hâlbuki "Konfüçyüs, Buda, İskender, Hz. İsa, Pavlus, Martin Luther, Napolyon, Bismarck gibi büyük tarihî şahıslar ile mukayese edildiğinde Hz. Muhammed kadar büyük bir insan yoktur. Buna rağmen tarihin en büyük şahsiyeti olarak Hz. Muhammed, taraftarlarının ya da karşıtlarının ötesinde tarihçilerin konusu olamamıştır."⁴³

Yukarıda ifade edildiği gibi modern dönemde yazılan siyer kitaplarının problemleri taraflarından biri olarak Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanımadan, onun Allah tarafından seçilmiş bir peygamber olduğunu dikkate almadan onun hakkında yazmak hadisesi Celal Nuri'nin metninde de karşımıza çıkar. Elbette Müslüman olmayan biri, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna inanmayan biri Hz. Peygamber hakkında yazabilir, görüş belirtebilir. Fakat bunun siyer sahasına dâhil edilemeyeceğini vurgulamak yerinde olacaktır. Celal Nuri'nin Hz. Peygamber'in doğru bir siyerini yazmadıkları için eleştirdiği gayrimüslim yazarların yazdıklarının velev ki Celal Nuri'nin istediği özellikleri taşısa bile siyer sahasına dâhil edilmemesi gerektiğinin altını bir daha çizmemiz gerekir. Bu mânada *Hâtemü'l-enbiyâ* müellifinin bizzat kendisi de Hz. Muhammed'i peygamber olarak değil de kitleleri harekete geçirerek büyük bir dönüşüm başlatan sosyal bir reformcu, "büyük bir insan" olarak ele aldığı için aslında o da teknik mânada siyer sahasının dışında kalan bir kitap yazmıştır.

Müellif bu değerlendirmesinden sonra Müslüman kalem erbabını tenkit et-

⁴² Celal Nuri, "Biraz Uyanıklık... -Teşhis-", 2.

⁴³ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 6-7, 9-10.

meye başlar. Ona göre Müslüman yazarlar beşerin efendisini ne yazık ki beşer olarak muhakeme edememişlerdir. Doldurdukları ciltler dolusu kitapta, insan olma-lığıyla iftihar eden peygamberi insanlığın üzerinde görerek kendisine akıl, mantık ve tabiat kanunlarına aykırı, birbiriyle çelişen binlerce kaba ve çirkin mucizeler isnat etmişlerdir. Peygamber bir din, Kur'an gibi sağlam bir düstur bırakmış iken bunların dışında olağanüstü olaylar aramak hakikaten pusulayı şaşırarak demektir. Hususen yeni siyer yazarlarının⁴⁴ yazdıkları eserlere müracaat edilirse maalesef ("bir insan olarak") peygamberin büyüklüğü azalır. Çünkü Hz. Peygamber onlara göre Cebrail eliyle çalıştırılan bir "ses kayıt cihazı"ndan (*sedanüvis aleti*) başka bir şey değildir. Hâlbuki Hz. Muhammed'in büyüklüğü bunun pek üstündedir. Beşerin efendisi insan olmak üzere muhakeme edilecek olursa pek büyür ve fakat siyer yazarlarının muhayyilesi buralara çıkamaz.⁴⁵

Celal Nuri'nin klasik siyer yazıcılığını tenkit ettiği hususlardan biri Hz. Peygamber'i beşer üstü bir varlık olarak ve mucizelerini öne çıkararak ele almaları noktasında yoğunlaşır. Hatta o kadar ileri gider ki *mucizât-ı galîza*, yani "kaba, çirkin mucizeler" ter kibini kullanır. Burada modern bilim, modern akıl, modern tabiat anlayışlarının etkisi üzerinde durmak gerekir. Celal Nuri ve döneminin birçok âlim ve aydını klasik ilim, akıl ve tabiat anlayışları ile din dışı çerçevede teşekkül edip gelişen modern bilim, akıl ve tabiat anlayışları arasındaki karşıtlığı görmüyor ya da görmek istemiyor (aslında bu karşıtlık, bugün de görülüyor veya görülmek istenmiyor). Hz. Peygamber'in hayatını mucizelerden arındırma temayülünün arkasında da mucizelerin, bu arada neredeyse bütün klasik peygamber tasavvurlarının ve anlatılarının modern bilim, akıl, tabiat anlayışlarına aykırı olmaları durumu vardır.

Celal Nuri'nin genel olarak tarihe, özel olarak da siyer sahasına bakışında devrin pozitivist doğa ve sosyal bilim anlayışlarının izlerini görmek mümkündür. Ona göre tarih bize milletlerin ilerleme (*tekâmül*) ve gerilemelerini (*tereddi*) gösteren sosyal kanunları (*kanun-ı ictimaî*) öğretmelidir. Yeni tabiat bilimlerinin (*fünûn-ı müsbite*) terakkisi tarih anlayışlarımızı yerle bir etmiştir. Fen bilimleri dünyasındaki (*âlem-i fenniyât*) köklü değişiklikler (*inkılabât-ı mühimme*) tarihçilerin yeni usuller edinmelerini zorunlu kılmıştır. Bizim klasik tarihçilerimiz bu gelişmelerden haberdar olmadıkları için hayli basit eserler yazmışlardır ve bu konuda da mazurdurlar. Bugün artık tarih bir psikoloji meselesidir. Psikoloji ise anatomi (*teşrih*) ve biyoloji (*fizyoloji*) bilimlerine dayanır. Bütün bunlara dayanarak Celal Nuri kendi yazdığı eserde olayları (*vekâyi ve hâdisât*) değil, tarihî akışı (*cerâyân-ı tarihî*) vere-

⁴⁴ Celal Nuri'nin "yeni siyerciler"den kastı modern dönemde yaşayan siyer yazarları değil muhtemelen hicrî 5. asırdan (miladî 11.) sonra siyer yazmış müelliflerdir ki Celal Nuri onları hurafepereş olarak adlandırıyor, bk. *Hâtemü'l-enbiyâ*, 17, 22.

⁴⁵ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 8.

ceğini söyler. Bunun için de eserinde bütün hurafe ve mucizeleri (*bilcümle hurafât ve mucizât*) kasten terk ettiğini, kitabının mevzusunun da bir insan (*şahs-ı âdemî*) olmak üzere Hz. Muhammed olduğunu ifade eder.⁴⁶ Bu ifadelerde devrin pozitivist ve materyalist anlayışlarının izleri bulunduğu gayet açıktır. “Batıl ve yanlış inanç” mânasındaki *hurafe* kelimesi ile “hak peygamberlerin gerçekleştirdikleri olağanüstü olay” anlamındaki *mucize* kelimesinin rahatlıkla bir arada kullanılması tarih/siyer telakkisindeki sert kırılmalara işaret etmektedir. Hz. Peygamber’in hayatının sadece bir beşer olarak ele alınacağını vurgulanması ise yukarıda işaret edildiği üzere teknik olarak siyer sahasının dışına çıkıldığını gösterir.

Hâtemü'l-enbiyâ yazarı şark tarihçilerinin Hz. Peygamber’i anlatan kaynakları tenkit etmekten kendilerini berî gördüklerini iddia eder. Zâten siyer yazarları eserlerini salt tarih olmak üzere yazmamışlardır. Ona göre özellikle hicrî 5. (miladî 11.) asırdan itibaren yazılmış bütün siyer kitapları hurafelerle doludur ve tarih itibariyle önem atfedilebilecek bir değerleri yoktur. Çünkü bu yazarlar yeni belgeler ve kaynaklar keşfetmeyip önceki kıssaları farklı üsluplarla tekrarlamışlardır. Dolayısıyla bu eserlerin ancak edebî bir değeri olabilir, yoksa tarihî ve ilmî kıymetleri yoktur. Ayrıca “usul, kesinlik, muhakeme, mukayese ve tarafsızlık” gibi bilimsel kriterlerden de mahrumdurlar. Müslüman yazarlar siyerde yalnızca harikulâde olayları (*fevka't-tabîa*) vermişler ve tarihî hakikatleri tamamen unutmışlardır.⁴⁷

Celal Nuri bu genellemelerden ve menfi tablodan sonra ilk siyer yazarlarını ayrı konumlandırır ve onların nispeten doğruyu gördüklerini ifade eder. Hz. Peygamber’in tarihini en erken yazan Urve ile Zührî’nin eserlerinin kaybolmasına hayıflanır ve eğer bu eserler günümüze ulaşsaydı birçok hakikate vâkıf olacağımızı iddia eder. Ona göre belki de bu eserler birçok doğru bilgi taşıdığı için sonraki “hurafeperesterler” tarafından zâyi edilmişlerdir. Celal Nuri bu ilk eserlerdeki bazı bölümlerin sonraki yazarlar tarafından iktibas edilerek günümüze ulaştırıldığına işaret etse de onlara ne kadar güvenileceği konusunda mütereddit kaldığını ifade eder.⁴⁸ Hâlbuki bugün daha net olarak biliyoruz ki Hz. Peygamber’in hayatına dair en eski metinleri teşkil eden bu kaynaklardan Urve b. Zübeyr’in rivayetleri İbn İshak, İbn Hişam, Vakıdî, Belazürî, Taberî’nin siyer ve tarih eserleriyle bazı hadis kitaplarında mevcuttur.⁴⁹ Yine aynı şekilde Medine tarih ekolünün kurucusu kabul edilen İbn Şihâb ez-Zührî’nin megâzîye dair eseri çeşitli eserlerin içinde parçalar

⁴⁶ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 15-16. “Siyer-nüvisân-ı selef hazret-i Resûl-i ekreme iftira etmişlerdir. Bunlar kuvâ-yı hârikulâdeyi sahneye getirmekle Nebî-i etemmi küçültüyorlar. Bizim vazifemiz ise zât-ı Peygamberî’yi târihen müdafaadır. *Hâtemü'l-enbiyâ*, 126.

⁴⁷ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 17.

⁴⁸ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 18.

⁴⁹ İrfan Aycan, “Urve b. Zübeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/185.

halinde günümüze ulaşmıştır.⁵⁰

Celal Nuri, İbn İshak ve İbn Hişam'ın eserlerinin de dikkat çekici olduğunu ifade eder. Takip ettikleri usul, eski olmaları ve kaynakları itibariyle mühim olduklarının altını çizer. Ne var ki ona göre bu iki müellife de tam mânasıyla güvenemeyiz. Çünkü, hususen İbn Hişam eserinden Hz. Peygamber için uygun olmayan görüşleri (*Zât-ı Nebî'ye pek muvâfik olmayan akvâli*) çıkardığını söylemiştir. Bununla beraber umumiyetle Avrupalı bilim adamları bile siyerin kaynaklarına itiraz etmemekte, Hz. Peygamber'in tarihine "doğru" nazarıyla bakmaktadırlar.⁵¹

Celal Nuri tam bu sırada doğulu ve batılı ilim adamlarının aksine Hz. Peygamber'in tarihini ele alan kaynakları kusurlu/problemlilik/eksik (*noksan*) olarak gördüğünü belirtir ve bu görüşünü altı delil sıralayarak ispatlamaya çalışır:

1. Siyer kitaplarının resmî bir mahiyeti vardır ve bundan dolayı da hakikat olanca açıklığıyla ve özellikle de tarafsız bir şekilde bu kitaplarda yazılamazdı.

2. Siyer yazarları tarih yazmak niyetiyle eserlerini yazmadıkları için tarihçilere mahsus usul ile de mücehhez değillerdi. Bunların eserleri edebiyat nokta-i nazarından güzel birer *şehnâmedir*.

3. Siyer kitapları aslında birer dinî kitap olarak yazılmışlardır. O dönemlerde din ile tenkidin (*muâhaze*) uyuşmayacağı gibi bir nazariye vardı ki hiç de İslâmî değildi.

4. Tarihî bir meseleyi bilimsel bir ciddiyetle (*ciddiyet-i fenniye*) incelemek için sadece taraftarların yazdıklarına bakmak yeterli olmaz, karşıt insanların söyledikleri de dikkate alınmalıdır. Hâlbuki karşıt kesim Hz. Peygamber'in hayatına dair (*sîretü'r-Resul*) hiçbir şey yazmamıştır. Yazılan hicviyeler de hep yok edilmiştir.

5. Hz. Peygamber'e zamanla gerçek olmayan vasıflar isnat edilmişti. Bunlar nasıl isnad olundu? Ne gibi karışıklıklar ortaya çıktı? Hz. Peygamber aleyhindeki fikirler ve iddialar nasıl formüle edildi? Ne gibi olaylardan sonra Hz. Peygamber'in doğruluğu meselesi zan ve şüpheden kurtuldu? Bunlara dair siyerlerde tek tük bahisler varsa da aleyhteki iddiaların tamamı tabiatüstü anlatımlar ve basit bastırma- larla bertaraf edilmiştir. Bunlara olduğu gibi güvenmek bir tarihçi için mümkün değildir. Mesela Hazret-i Ömer'in ihtida hikâyesi her yönüyle şüphe ile karşılaşmaya müsaittir.

6. Nübüvvet, bi'set, vahiy vs. umumiyetle *ruhiyâtla* (*psikoloji*) alakalı meselelerdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in hayatının (*siyer-i seniyye*) bir psikoloji tarihi (*tarih-i ruhiyât*) olması gerekirdi. Hâlbuki mevcut siyer kitaplarında muhalifle-

⁵⁰ Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/548. Süheyl Zekkâr bu parçalardan hareketle Zührî'nin megâzî eserini yayımlamıştır: *el-Megazi'n-Nebeviyye* (Dimaşk, 1401/1981).

⁵¹ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 18-19.

rin ve kâfirlerin mizaçlarına ve görüşlerine, Hz. Peygamber'in telkinlerine dair psikolojik değerlendirmelere rastlanılmaz. Mesela uzun sohbetler, tartışmalar ve ön hazırlıklar sonucu olduğuna şüphe edilmeyen Hz. Ebu Bekir gibi akıllı, ince fikirli, insan psikolojisinden anlayan ve tedbirli bir zâtın ihtidası hakkında tevatüren gelen kıssa vicdanımızı tatmin etmez.⁵²

Görüldüğü üzere Celal Nuri'nin tarih telakkisi, kaynak anlayışı ve ilim görüşü modern ve pozitivist temayüllerin güçlü etkisi altında olduğu için farklı ve kendi içinde tutarlı bir usulü ve sistemi bulunan klasik tarih/siyer yazıcılığını kusurlu görebilmiştir. Celal Nuri siyer ilminin tanımı, gayesi, istikameti ve türleri konusunda da yeterli ve doğru bilgilere, bakış açlarına sahip olmadığı için Hz. Peygamber'in nebevî yönünü dikkate almadan da siyer yazılabileceğini zannetmiştir. Modern pozitif bilimlerin mantığını ve yöntemini klasik tarih ve siyer yazıcılığında bulamadığı için siyer literatürünü gayriilmî olmakla, güvenilir olmamakla, bidat ve hurafelerle dolu olmakla itham etmiştir.

Hâtemü'l-enbiyâ yazarı Vakıdî, İbn Sa'd ve Taberî gibi sonraki müellifleri hiç değerlendirmeye bile tâbi tutmayacağını ifade eder. Çünkü ona göre bu isimlerin ve sonraki müelliflerin İbn Hişam'dan daha fazla belgeye sahip olmaları mümkün değildir.⁵³

Hadislerin âlimler tarafından siyer kaynağı olarak kabul edilmesi meselesi Celal Nuri'nin tenkit ettiği konulardan bir diğeridir. Ona göre hadislerin sıhhatine ne kadar güvenilebilir? Buharî yarım milyonu aşkın hadis arasından sadece 7275'ini kabul etmişti. Celal Nuri bunlara bile itimadının olmadığını belirtir. Çünkü Buharî ravîleri güzelce tahkik etse de metin tenkidi yapmamıştır. Mevcut hadisler gerek üslup gerekse de mâna itibarıyla birçok tenakuzu ihtiva etmektedir. Ayrıca Buharî bazı tabiatüstü hikâyelere ait uydurma hadislere de itibar ettiği için takip ettiği usulün pek de tarihe ait olmadığı anlaşılmaktadır. Buharî'nin hadis olarak kabul ettiği bu gibi tabiatüstü olayların vuku bulması aklen mümkün değildir. Harikulâde olayları reddeden, beşeriyet vasfına bu kadar önem veren beşerin efendisinin (Hz. Peygamber'in) ağzından elbette böyle tabiat kanunlarına aykırı (*kavânîn-i tabîyye hilâfında*)⁵⁴ söz çıkmazdı. Bunların hadis olması aklen imkânsızdır. O halde Buharî takip ettiği usulde bir miktar yanılmıştır.⁵⁵

Celal Nuri'nin hadisleri siyer kaynağı olarak kabul etmemek gerektiği yönündeki görüşlerini, hususen Buharî hakkında söylediklerini kabul etmek mümkün değildir.⁵⁶ Ayrıca *Hâtemü'l-enbiyâ* yazarının siyer sahasının ilk kaynağı olan

⁵² Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 19-21.

⁵³ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 21.

⁵⁴ Celal Nuri din dışı çerçevede teşekkül eden modern tabiat anlayışını ifade eden "kanun-ı tabiat" terkinin "Müslümancası"nın "âdetullah" olduğunu belirtir: Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 221.

⁵⁵ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 22-23.

⁵⁶ Buharî'ye tarih boyunca farklı bağlamlarda ve muhtevada yöneltilen tenkitlere dair bir özet için bk.

Kur'an-ı Kerim ve tefsir kitapları konusunda hiçbir şey söylememesi de câlib-i dikkattir ve bu da kendisinin Kur'an'ı siyerin kaynakları arasında görmediği şeklinde yorumlanabilir.⁵⁷

Celal Nuri, Hz. Peygamber hakkında Avrupa'da yapılan çalışmaları da değerlendirebilir. Ona göre bizde tarih yoktur, Avrupa'da ise hususen 19. asırda güvenilir tarih usulleri revaç bulmuş, bilimsel ve hatta matematiksel (*riyazî*) bir şekilde belgeleri tetkik ve muhakeme kâidesi artık tarihe dâhil olmuştur. Üzerinde durulması gereken dört mühim isim vardır: Muir, Sprenger, Weil, Caussin de Perceval. Hz. Peygamber'e ait belgeleri bunların ayarında inceleyen Müslüman âlim yoktur. İnceleme ve araştırma yapmak konusunda Avrupalıların epey mesafe kat ettiği söylenebilir fakat tarafsız bir şekilde muhakeme yapmak konusunda çok geri olduklarını ifade etmemiz gerekir. Dozy, Volter ve Ernest Renan Hz. Peygamber'in tarihî değerini anlayamamışlardır. Burada Thomas Carlyle'i istisna edebiliriz. O Hz. Peygamber'in değerini bir miktar anlayabilmiş ve hatta onun gerçekten peygamber olduğunu ifade etmiştir, yalnız o da Hz. Muhammed'i en büyük peygamber olarak tanımaktan imtina etmiştir.⁵⁸

Hâtemü'l-enbiyâ müellifi netice itibarıyla hem şarkın hem de garbın Hz. Peygamber'e tarihî yerini veremediğini iddia eder. Ona göre bunun sebebi Avrupa'nın kalıtsal düşmanlığı, İslam dünyasının da makul olmayana (ve hurafelere) düşkünlüğüdür (*perestîş-i gayr-i ma'kûl*). Bu ifrat ve tefrit arasında Hz. Peygamber tarihî hakkını kaybetmiştir. Hâlbuki Muhammed b. Abdullah tarihin en büyük insanıdır.⁵⁹

Sonuç

Modernleşme-batılılaşma teşebbüslerinin Osmanlı Devleti başta olmak üzere bütün İslâm coğrafyasında siyasetten idareye, iktisat sisteminden hukuk düzenine, toplumsal hayata, ahlaka, zihniyet dünyasına, eğitim ve ilim anlayışlarına kadar hemen bütün alanlarda ciddi değişim ve dönüşümlere sebebiyet verdiği bilinen bir husustur. Modern düşünce, kurumsallaşma ve uygulamaların kırılma ve kopmalar getirdiği alanlardan biri de tarih/siyer yazıcılığı ve anlayışlarıdır. Klasik tarih/siyer yazıcılığı ve telakkisinden modern tarih/siyer yazıcılığı ve telakkisine geçiş sürecinde mühim roller üstlenen yazarlardan biri de Celal Nuri İleri'dir

→

Zekeriya Güler, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 1-24.

⁵⁷ Celal Nuri'ye göre şarkta ilmi araştırmalar (*tedkikât-ı ilmiye*) yok mesabesinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim de ilmi bir tefsirden mahrumdur. *Hâtemü'l-enbiyâ*, 30. Celal Nuri'nin burada kast ettiği tefsir modern bilim ve teknolojiyi esas alan bir tefsir olsa gerek. Modern dönem öncesinde yazılmış yüzlerce tefsir kitabını Celal Nuri "ilmi" bulmuyor.

⁵⁸ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 24-28.

⁵⁹ Celal Nuri, *Hâtemü'l-enbiyâ*, 28-29. Celal Nuri bu tespitini birkaç kez tekrarlayacak, ilerleyen sayfalarda şunları da söyleyecektir: "Bu iddiamız Şark'ın da Garb'ın da hoşuna gitmeyecektir. Şark, sıfat-ı beşeriyesi üzerinde bu kadar ısrar eden 'Seyyidü'l-beşer'i her nasılsa fevka'l-beşer görmek istiyor. Garb ise sâir fasıllarımızda söylediğimiz üzere tarihteki mevki-i Ahmedî'yi küçültüyor". *Hâtemü'l-enbiyâ*, 102.

(1882-1938). Celal Nuri ilmiye mensubu olmamasına ve Batıcı/seküler bir aydın olarak bilinmesine rağmen hem ittihad-ı İslâm hem de Hz. Peygamber hakkında en hacimli kitapları yazan müelliflerden biridir. Celal Nuri'nin bu tutumu sahip olduğu modernist-ilerlemeci görüşleri meşrulaştırmak için dinden ve Hz. Peygamber'den istifade etme olarak değerlendirilse de dönemin hemen bütün İslâmcı, Türkçü ve Batıcı aydınlarında görüldüğü gibi devletin yoluna nasıl devam edeceği noktasında bir din/İslâm projesinin olduğunu, İslâm'ı birinci derecede önemseydiğini de göstermektedir.

Celal Nuri 1914 yılında neşrettiği *Hâtemü'l-enbiyâ* isimli kitabında hem Batılı yazarları hem de Müslüman müellifleri tenkit ederek yepyeni bir peygamber tipolojisi inşa etmeye çalışmıştır. Hz. Muhammed'i nebevî yönleriyle değil insanî taraflarıyla anlatmış, onu bir peygamber olarak değil, hükümet başkanı, kanun ve şeriat koyucu, siyasetçi, diplomat, komutan, şair, filozof, fertlerin ve kitlelerin psikolojisini çok iyi yönlendiren ideolojik bir lider olarak öne çıkarmıştır. Celal Nuri'ye göre siyer sahasında şimdiye kadar yazılmış kitaplar objektif değildir, ilmî ölçütlere riayet etmemiştir, tenkide yer vermemiştir, bidat ve hurafelerle, uydurma ve abartılı bilgilerle doldurulmuştur, bu yüzden de Hz. Muhammed'e hak ettiği tarihî yeri verememiştir.

Celal Nuri tarih telakkisi, kaynaklara yaklaşım tarzı ve ilim zihniyeti modern-pozitivist-materyalist temayüllerin güçlü etkisi altında neşet ettiği ve siyer sahasında ciddi bilgilere, sağlıklı yorumlara sahip olmadığı için kendi içinde tutarlı, sistemli ve ilmî olan klasik tarih/siyer yazıcılığı ve anlayışlarını problemlili görmüştür. Modern dönemde bütün İslâm coğrafyasında ortaya çıkan İslâmî ilimlerin bir "tasfiye"ye ve "ayıklama"ya tâbi tutulmasına dönük niyet ve uygulamaları siyer sahasına da taşımaya çalışmıştır. Dönemi dikkate alındığında Celal Nuri'nin istisnaî olmadığı, son dönem Osmanlı âlimlerinin ve aydınlarının önemli bir kısmının benzer fikirlere sahip olduğu söylenebilir. Celal Nuri'yi öne çıkaran ise bu tarz görüşleri muhteva ve üslup itibarıyla sert bir şekilde ve ilk defa dillendiren yazarlardan biri olmasıdır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aycan, İrfan. "Urve b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bali, Rifat N. (haz.). *Mazide Kalmış Sahafklar, Koleksiyonerler (S)atılmış Arşivler, Evrâk-ı Metrûkeler*. İstanbul: Libra Kitap, 2022.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Celal Nuri'nin Batılılaşma ve İslâm Anlayışları Üzerine Notlar". *Muhafazakâr Düşünce* 4/16-17 (Bahar-Yaz 2008), 215-232.
- Celal Nuri. "Biraz Uyanıklık... -Teşhis-". *İleri* 1493 (29 Mart 1338 / 29 Mart 1922), 2.
- Celal Nuri. "Zât-ı Hazret-i Muhammed: Hazret-i Peygamber'in Dehâsı". *İctihad* 82 (28 Teşrinisani 1329 / 11 Aralık 1913), 1803-1809.
- Celal Nuri. *Hâtemü'l-enbiyâ*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1332.
- Çankaya, Ali. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. 2/1021-1033. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çoğ, Mehmet. "Celâl Nûri ve Hâtemü'l-Enbiyâ Adlı Eserine Göre Hz. Muhammed Tasavvuru". *İstem* 4/7 (2006), 87-98.
- Diğiroğlu, Filiz. *Osmanlı'da Dinî Matbuat – Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Devrinde Kurumlar Aktörler Denetim*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Dilbaz, Mahmut. "'Cübbe İçinde Bonjur' Bir Âlimin Sıra Dışı Portresi". *Dergâh* 377 (Temmuz 2021), 26-28.
- Dilbaz, Mahmut. *Dindar, Modern, İtaatkâr – Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarında İslâm Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Duymaz, Recep. "Celâl Nuri İleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa-Mustafa Uzun. "Siyer ve Megâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37/319-326.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin. *Türk Meşhurları*. [İstanbul]: Yedigün Neşriyatı, ts.
- Güler, Zekeriya. "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 1-24.
- Hagen, Gottfried. "'Kumandan' Olarak Peygamber [Hz.] Muhammed: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlılar'da Siyer Yazıcılığı". çev. Gülgün Uyar. *İstem* 8/15 (2010), 321-343.
- Kara, İsmail. "Bir Telif Türü Olarak Şerh ve Haşiyeye". <https://www.youtube.com/watch?v=I-wq5yrWQn0>
- Kara, İsmail. "Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?". *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde, 11-71. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kara, İsmail. "Osmanlı-İslâm Dünyasında Yeni Tarih Telakkileri Şehbenderzâde Örneği". *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde, 110-125. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kara, İsmail. "Tarih ve Hurafe – Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi". *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde, 76-109. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kemikli, Nesime Beyza. *Siyer Yazıcılığında Dönüşüm – Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı*. İstanbul: Dün, Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Özkan, Halit. "Zührî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Saraçoğlu, Tuba Nur. "Cihet-i Vahde Risalesi Çerçevesinde Siyer ve Siyer Edebiyatı". *Otur*

- Baştan Yaz Beni – Oto/Biyografiye Taze Bakışlar* içinde 197-223. haz. Abdulhamit Kırmızı. 2. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Uyanık, Necmi. *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Yıldız, Güllü. “‘Devr-i Cedid’ ve Din: Sultan Reşad Döneminde Siyer Tartışmaları”. *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi* içinde 3/1028-1056. ed. Fahrettin Gün ve dğr. İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2018.